

OPGEMERKT

ERIC TORREKENS, jurist

Bienhechor de la España Republicana

Zoektocht naar mijn communistische grootvader

Het diploma van Frans Torrekens.
(privécollectie Eric Torrekens)

In januari 1939 kreeg Frans Torrekens, mijn grootvader, een diploma uitgereikt voor zijn hulp aan de Spaanse republiek. Dat diploma met Spaanse tekst was ondertekend door Dolores Ibárruri (La Pasionaria) en Julio Álvarez del Vayo. Bij het begin van de Spaanse Burgeroorlog kwam La Pasionaria met een republikeinse delegatie naar Parijs en België, op zoek naar steun voor de

regering. Het Belgisch hulpcomité dat het diploma uitreikte, bestond uit socialistische en communistische prominenten, onder voorzitterschap van de socialistische senator Henri Rolin. Frans Torrekens was zelf een communistisch militant. In dit artikel beschrijf ik mijn zoektocht naar de oorsprong en de betekenis van het diploma dat hij kreeg.

Bienhechor de la España Republicana. Een woordenboek moest ik erbij halen om te begrijpen dat men hem destijds als weldoener van de Spaanse republiek betiteld had. Een hele eer voor een man die nooit een voet op Spaanse bodem gezet had – niet tijdens de burgeroorlog, en zeker ook niet daarna – en die heel consequent het onopvallende leventje van boekhouder bij een Gentse vlasspinnerij geleeden had. Maar een grijze muis is mijn grootvader zeker nooit geweest.

Twee jaar was ik toen Frans Torrekens in 1963 overleed. Hij was net geen zestig jaar geworden. Met haar gedreven verhalen over de oorlog hield zijn echtgenote, Jeanne De Rudder, daarna de herinnering aan het verleden bij haar drie kleinkinderen levend. Een woelig verleden, niet alleen door de moorddadige brutaliteit van de bezetting, maar ook door de volhardende wil om verzet te plegen tegen dat kwade, dat toen fascisme heette. Het enige bewijs dat we bezaten van Frans' strijd voor een rechtvaardiger wereld was een diploma, dat ergens in een map bewaard werd, waarin hij als weldoener van de Spaanse republiek betiteld werd. Het document was ondertekend door La Pasionaria – die naam klonk heel revolutionair. Het was ergens een bewijs van, een onmiskenbare huldeblijk, alleen wisten we niet goed waarvan. Ergens, ver terug in de late jaren 1930, had Frans zich verdienstelijk gemaakt, maar niemand die ons ooit vertelde wat hij ervoor gedaan had, en geen van ons die het in zijn hoofd had gehaald om te vragen wat dat dan wel geweest was.

Enkele maanden geleden heb ik het diploma voor het eerst opnieuw uit zijn groene kaft met rode zegel gehaald. Daarin had het, ongetwijfeld sinds het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, meer dan zeventig jaar dus, ongestoord opgeborgen gezeten. Alle directe getuigen waren nu overleden;

aan wie kon ik nog vragen wat het document eigenlijk precies betekende?

Ik fotografeerde het diploma en de begeleidende brief van het Comité National Belge d'Aide au Peuple Espagnol uit januari 1939, en ging met de foto's naar Amsab-ISG. Daar bleek men zo'n certificaat nooit eerder gezien te hebben, maar men verwees mij door naar mensen die er ongetwijfeld meer over zouden weten. Bij het archief van de communistische partij, het Dacob, kende men het stuk niet, en ook specialisten als José Gotovitch, Rudi Van Doorslaer en Vincent Scheltiens waren zo'n diploma nog niet tegengekomen. Ik struinde het internet af, op zoek naar mogelijke verwijzingen op gespecialiseerde websites en archieven, maar veel leverde dat niet op. Er waren blijkbaar geen andere *bienhechores* te ontdekken in de virtuele wereld. Nochtans moesten ze bestaan, want het diploma draagt het nummer 23, dus waren er zeker minstens 22 andere personen die op deze wijze onderscheiden waren namens de Spaanse republiek, door Dolores Ibárruri (La Pasionaria), communistisch parlements lid, en Julio Álvarez del Vayo, gewezen socialistische minister van Buitenlandse Zaken.

Comité National Belge d'Aide au Peuple Espagnol

Op weekend in de Ardennen sprak ik met Sonja Fernández, dochter van een Spaanse *niño*¹, over mijn zoektocht naar de activiteiten van mijn grootvader. Ze was er erg door geboeid en verzekerde mij dat haar vader dat ook zou zijn. Tijdens het bezoek dat ik later bracht aan haar vader, Alberto Fernández, introduceerde die mij in de rijke literatuur die over de periode van de Spaanse Burgeroorlog verschenen is. Vooral *Saluut aan Catalonië* van George Orwell maakte een grote indruk op mij, door het nuchtere relaas van de gruwel van de oorlog en van

de uitschakeling van politieke opponenten. Alberto bood mij aan om een foto van het diploma door te sturen naar een correspondent in Spanje. Die zou ons wellicht op het spoor kunnen brengen van personen of instellingen die meer zouden kunnen weten over deze speciale onderscheiding. Met een tevreden gevoel verliet ik zijn woning, want de ontknoping kwam weer wat dichterbij.

Laat op de avond ging de telefoon. Het was Alberto Fernández. Hij had ernstig nagedacht over de hele kwestie, en hij was tot de slotsom gekomen dat het geen zin had om over het diploma naar Spanje te schrijven. De onderscheiding was immers in België uitgereikt, door het Comité National Belge d'Aide au Peuple Espagnol, en dus moest ik hier zoeken naar het antwoord op de vraag wat Frans Torrekens gedaan had om ze te verdienen, en niet in Madrid of Barcelona.

Met die wending, die op mij overkwam als een milde terechtwijzing, werd voor mij een veelbelovende weg weer afgesneden. Alle hoop om een zinvol antwoord te vinden was daarmee echter niet verloren. Ik kon mij inderdaad eerst beter concentreren op het comité dat het diploma had uitgereikt, en dat was samengesteld uit vooraanstaanden uit zowel socialistische (onder anderen Henri Rolin, Jeanne Vandervelde en Louise Brunfaut) als uit communistische hoek (onder anderen Julien Lahaut en Paul Nothomb). Het antifascisme had op dat ogenblik een uitstekende basis gevormd voor samenwerking tussen mensen uit de verschillende linkse politieke stromingen. De strijd tegen de rechtse staatsgreep in Spanje was mobiliserend geweest voor deze gemeenschappelijke actie.

Zoals gezegd bestond het Comité National Belge uit klinkende namen, maar desondanks was er vijfenzeventig jaar later nog maar weinig terug te vinden over de activiteiten ervan. Hetzelfde moet trouwens gezegd worden over het overkoepelende

Internationaal Comité, waarvan ik niet meer dan de titels van enkele brochures kon terugvinden in bepaalde archieven. Waarop ik gehoopt had – een genummerde lijst met gediplomeerden met daarnaast hun respectieve verdiensten – was nergens terug te vinden en moet in de woelingen van de oorlogsjaren verloren zijn gegaan, als ze ooit al had bestaan.

De socialistische senator Henri Rolin, die binnen zijn partij een belangrijke voorvechter was voor steun aan de Spaanse republiek, was voorzitter van het Comité National Belge. Daarvoor werkte hij in een breed front met andere progressieve krachten. Tot aan het einde van de Spaanse Burgeroorlog bleef hij in het parlement zware kritiek uiten op het beleid van non-interventionisme dat de Belgische regering voerde. Verwijzend naar de omvangrijke militaire steun die nazi-Duitsland en fascistisch Italië aan Franco gaven, veroordeelde Rolin deze Belgische neutraliteitspolitiek als hypocriet. Zijn pleidooi voor steun aan de legitieme Spaanse regering vond weerklank in diverse congresresoluties van de Belgische Werkliedenpartij. Maar zijn partijgenoot en eerste minister Paul-Henri Spaak bleef vasthouden aan de neutraliteit van België in het geïnternationaliseerde conflict, en later, aan het einde van de burgeroorlog, ging hij er samen met de katholieke en liberale meerderheidspartijen zelfs toe over om het Francoregime in Burgos te erkennen.

Henri Rolin verzette zich tegen de maatregelen die verschillende Belgische overheden namen om deelname aan de internationale brigades² te verhinderen, en hij verdedigde als advocaat de brigadisten die in 1938 bij hun terugkeer uit Spanje vervolgd werden door de Belgische justitie.

Frans Torrekens met zijn echtgenote en kleinkinderen in Gent. (privécollectie Eric Torrekens)

Dat het archief van Henri Rolin als toenmalige voorzitter van het Comité National Belge een mogelijke bron van informatie kon zijn, stond vast. Het archief van de gewezen senator en hoogleraar internationaal recht dat aan de ULB bewaard wordt, bleek er echter geen stukken over te bevatten, zo liet men mij daar weten.

'100 procent kd'

Nu gebleken was dat ik niet veel zou te weten komen over de gronden waarop het comité zich gesteund had om het diploma uit te reiken, bleef de ultieme vraag: welke vorm van steun had mijn grootvader precies aan de Spaanse republiek verleend? Had hij internationale brigadisten gerekruteerd, bood hij hulp aan Spaanse vluchtelingen, zamelde hij geld, voedsel of kleren in of

deed hij nog iets anders? Was het inderdaad zo dat zijn bijdrage een zuiver Belgische aangelegenheid geweest was en dat hij niet zelf met 'Spanje' in contact was gekomen, zoals Alberto Fernández beweerde? Frans Torrekens was alleszins zelf nooit voorbij de Pyreneeën gereisd, wat erop leek te wijzen dat Fernández gelijk had. Die hypothese leek mij ook de meest waarschijnlijke, tot ik vernam dat La Pasionaria in september 1936 in België was geweest, en daarbij misschien zelfs Gent had aangedaan.

Kort na het uitbreken van de oorlog in Spanje was een republikeinse delegatie, met onder meer het communistische parlementslid Dolores Ibárruri, inderdaad naar West-Europa gereisd om steun te zoeken voor hun strijd. De delegatie beoogde daarbij niet alleen de steunbetuigingen van de Europese arbeidersklasse, maar was in

het bijzonder ook op zoek naar geschikte wapens om hun republiek te verdedigen. Eerst ging de delegatie naar Parijs waar ze enthousiast ontvangen werden in de wintervelodroom. La Pasionaria drukte achteraf in haar memoires haar minachting uit over de onbekwaamheid van de vertegenwoordiger van de Spaanse ambassade in Parijs, die instond voor de wapenaankopen voor de republiek. Ze noemde hem zelfs 'un Petit Frère des Pauvres'.

Uit later historisch onderzoek, gepubliceerd in het boek *Arms for Spain* van Gerald Howson³, bleek inderdaad dat de aankoop van geschikt oorlogsmaterieel door de republiek een zeer precaire onderneming was, waarbij veel te hoge prijzen en commissies betaald werden aan gewetenloze lieden die vaak met beide oorlogspartijen in contact stonden en die waardeloos tuig leverden, als het al ter plaatse kwam: 'This was a world where commerce blended into criminality and none of them [de leden van de aankoopcommissie] conducted even an ordinary commercial transaction in his life.' Daarom koos de Spaanse ambassadeur er al vroeg voor om de besprekingen met handelaars te laten voeren door een professionele organisatie: de Société Européenne d'Etudes et d'Entreprises, een vennootschap in handen van Franse industriëlen en bankiers. Maar naast dat initiatief van regeringszijde, stuurden ook anarchisten, communisten, Catalaanse en Baskische regionalisten mensen en fondsen naar Parijs, om te trachten wapens aan te kopen. De transacties die tot stand kwamen aan republikeinse zijde – waaronder ook aankopen van vuurwapens bij de Luikse wapenindustrie – raakten veelal bekend in de pers, niet als gevolg van indiscreties of verraad van de betrokkenen, maar doordat de banken die de betalingen hadden uitgevoerd de informatie lekten naar de pers.

Naast die aankopen via wapenhandelaars kreeg het republikeinse kamp ook rechtstreekse militaire steun vanuit de Sovjet-Unie. Als onderpand daarvoor liet de regering 510 ton goud of drie vierde van de Spaanse goudreserve naar Moskou verschepen. In totaal kwamen er 48 wapenleveringen uit de Sovjet-Unie. Die verliepen in het geheim, via private vennootschappen, want ze gebeurden in strijd met de officiële politiek van non-interventionisme. Het clandestiene van de operaties ging zo ver dat de Russische schepen onderweg soms zelfs, in ware Kuifjestijl, van naam en vlag veranderden om aan de nationalistische blokkade voor de Spaanse kust te ontsnappen. Hoewel de steunverlening die de Sovjets boden scheen te baden in een sfeer van solidariteit, was het gedrag van Stalin en de nomenclatuur in dit dossier vaak nog bedrieglijker dan dat van de meeste wapenhandelaren, omdat ze overdreven prijzen aanrekenden en ongunstige wisselkoersen hanteerden.

Terug naar september 1936. Na het bezoek aan Parijs reisde de delegatie met La Pasionaria door naar Brussel, waar ze een meeting bijwoonde in het kader van het Vredescongres dat daar toen plaatsvond. Dolores Ibárruri beschrijft haar ontmoeting met de socialistische minister Emile Vandervelde, die later ontslag nam uit de regering naar aanleiding van de situatie in Spanje. Volgens de overlevering in onze familie had La Pasionaria in het kader van deze zending ook Gent bezocht. Of er contact is geweest tussen de leden van die Spaanse delegatie en mijn grootvader kan ik natuurlijk niet meer achterhalen, maar het bezoek aan België is in deze context toch een opmerkelijk feit.

Frans (François) Torrekens werkte in de jaren 1930 als boekhouder bij de vlasspinnerij La Liève aan de Gentse Wiedauwkaai,

Dolores Ibárruri of La Pasionaria op de slotmeeting van het Wereldvredescongres in het Heizelstadion in Brussel op 6 september 1936. (Amsab-ISG, Gent)

en deed dat tot de sluiting van het bedrijf in de jaren 1960. Kort na de Tweede Wereldoorlog trouwde zijn zuster Rachel Torrekens met Ferdinand Minnaert, communistisch gemeenteraadslid en gecoöpteerd senator. Frans zelf was ook communistisch militant, wellicht van de jaren 1930 tot aan de dood van Stalin in 1953. Om meer te weten over Frans' politieke activiteiten wendde ik mij tot het Dacob, maar daar liet men mij weten dat het archief van de Gentse Kommunistische Partij uit de vooroorlogse periode jammer genoeg totaal verloren is gegaan. Bij Amsab-ISG kon ik wel de jaargangen van de Gentse partijkrant *De Volkswil* inkijken die net na de bevrijding waren verschenen, maar daarin kwam zijn naam niet voor.

In een laatste poging om iets tastbaars over het politieke verleden van mijn grootvader terug te vinden, ging ik bij Dacob de archiefstukken van zijn schoonbroer Ferdinand Minnaert inkijken. Daarin was niets te vinden over de periode van de Spaanse Burgeroorlog, maar in een brief van de politiek secretaris Degryze van de Gentse federatie uit december 1944 las ik dat zijn (onbekende) correspondent hem had voorgesteld om Frans Torrekens aan te stellen als organisatiesecretaris van diezelfde federatie. 'Beschikt niet over de nodige capaciteiten', luidde het nogal bitse antwoord van de politiek secretaris.

Uit andere stukken bleek dat Frans Torrekens schatbewaarder was van de Gentse federatie en dat hij dat uitstekend had gedaan. Meningsverschillen over de financiële politiek van de afdeling Gent en persoonlijke wrijvingen met de federale organisatiesecretaris hadden hem er echter toe gebracht om al in april 1945 zijn ontslag in te dienen als schatbewaarder. Een andere onbekende bron liet nochtans in een korte 'bio' over Frans Torrekens weten: 'tevens 100 % kd [kameraad], alsmede gansch zijn gezin'.

Andere diploma's?

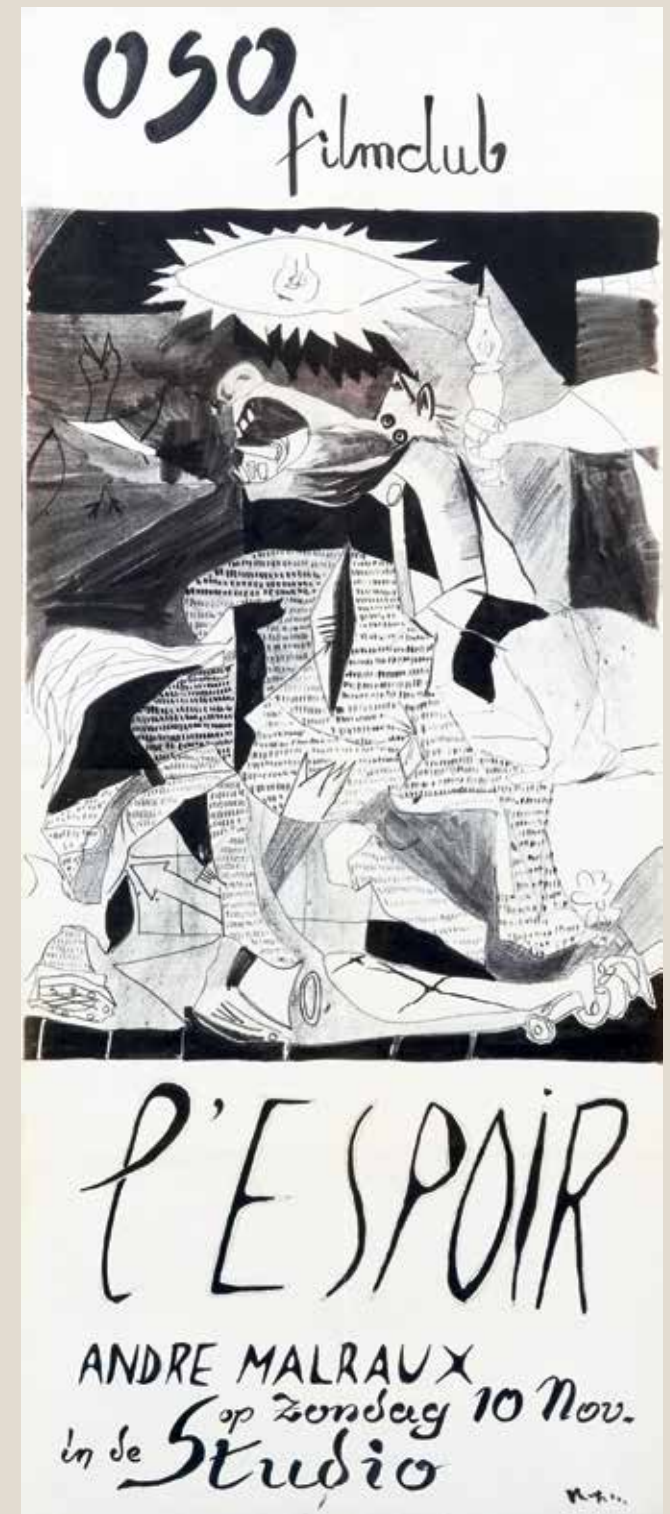
De zoektocht naar de betekenis van het diploma kon niet voorbij aan de vraag aan wie nog andere exemplaren werden uitgeleend en bij wie die zich momenteel bevinden. Het trefwoord *Bienhechor de la España Republicana* leverde op Google geen enkel resultaat op. Wat mijn zoeken op het internet echter wel opleverde was het bestaan van de vereniging Les Amis des Combattants en Espagne Républicaine (ACER).⁴ Zoals trouwens ook in andere landen van Europa en Amerika, bestaat er in Frankrijk een actieve vereniging van sympathisanten en familieleden van strijders van de internationale brigades. In de Verenigde Staten is er de Abraham Lincoln Brigade, die al vele jaren een vooraanstaande rol speelt bij de herdenking van de strijd tegen het fascisme. De website van deze organisatie biedt trouwens een interessant overzicht van archieven en verenigingen die eveneens actief zijn rond het thema van de Spaanse Burgeroorlog.⁵

Een bericht dat ik plaatste op de website van de Franse ACER met de vraag om informatie over het diploma, leverde tot dusver geen resultaat op. Maar de kennismaking met deze organisatie bezorgde mij wel een doorbraak in mijn speurtocht, zij het op een totaal onverwachte manier. Het zorgde namelijk voor een verandering in mijn zoekstrategie. In plaats van mij te beperken tot de Spaanse woorden die vermeld stonden op het diploma van mijn grootvader, tikte ik nu diezelfde woorden in het Frans in: *Espagne Républicaine* in plaats van *España Republicana*. Dat gaf mij een resultaat dat ik niet had verwacht: een verwijzing naar een *Bienfaiteur de l'Espagne Républicaine*. Het betrof een gelijkaardig document als dat van mijn grootvader, dit keer niet opgesteld in het Spaans, maar in het Frans. Dat was een belangrijke ontdekking, want

er werd verwezen naar een document met identieke kenmerken, tekst en afbeelding; en het was eveneens ondertekend door Julio Álvarez del Vayo en La Pasionaria. Het was uitgereikt aan een zekere Jeuge Georges, bevindt zich in de bibliotheek van de University of California, San Diego, en het draagt het nummer 0477. Eindelijk had ik een gelijkaardig diploma gevonden, dat zich weliswaar niet in Europa, maar aan de andere kant van de wereld bevond. Een heugelijke ontdekking, maar jammer genoeg ben ik daarna niets meer te weten gekomen over deze persoon.

Mijn zoektocht naar een gelijkaardig diploma met Franse tekst, leverde meteen daarna een nieuw en zeer verrassend resultaat op. Ditmaal ging het om een heel bekende persoon, iemand die van grote betekenis geweest is voor de verdediging van de Spaanse republiek: de Franse schrijver André Malraux, die dezelfde onderscheiding had gekregen. Door zijn goede contacten bij het Franse ministerie voor Luchtvaart, was Malraux al van bij het uitbreken van de opstand in juli 1936 betrokken geweest bij leveringen van vliegtuigen aan de wettelijke regering van Spanje, en dat op haar uitdrukkelijk verzoek. Hoewel hij zelf geen vliegtuig kon besturen, vertrok hij spoedig naar Madrid en richtte daar het sqa-

Affiche uit 1946 voor de vertoning van de film *L'espoir*, gebaseerd op het boek van André Malraux. Ontwerp: Lucien Engels (Amsab-ISG, Gent)

dron España op. Dat bestond hoofdzakelijk uit internationale vrijwilligers, maar aanvankelijk ook uit buitenlandse piloten die het deden om een aardige cent te verdienen. Door zijn populariteit als commandant – zijn bijnaam was *el coronel* – en na enkele succesvolle operaties aan het front, was zijn reputatie bij de strijders en de bevolking gevestigd. Later werd de lucht-eenheid die hij mee had helpen oprichten zelfs naar hem genoemd.

Nadat hij een achttal maanden in de gevechtszone had verbleven, reisde hij naar de Verenigde Staten om daar als vermaarde schrijver op talloze bijeenkomsten over zijn belevenissen te spreken. Op een bezwevende toon en met langgerekte woorden slaagde Malraux erin de sympathie voor de antifascistische strijd bij zijn toehoorders op te wekken. Op terugreis naar Europa, aan boord van zijn stoomschip, schreef hij zijn herinneringen aan de burgeroorlog neer, en verwerkte die tot een van zijn bekendste romans: *L'Espoir*. Om nog meer mensen te bereiken, begon Malraux te werken aan de verfilming ervan. *Sierra de Teruel* werd met steun van de Spaanse regering ter plaatse opgenomen, in volle oorlogstijd, op een moment dat de nederlaag voor de Spaanse republiek eigenlijk al zo goed als onafwendbaar was. Hoewel de film in 1939 klaar was, werd hij in Frankrijk meteen gecensureerd en kwam hij niet meer in de zalen voor het einde van de Tweede Wereldoorlog. Onder de Duitse bezetting was de enige kopie die van deze film bestond op miraculeuze wijze gespaard gebleven van vernietiging, want iemand had de spoel, bewust of per ongeluk, in de verkeerde doos gestoken.

Het was tijdens de nadagen van de burgeroorlog, nog voor de val van Madrid, dat André Malraux zijn diploma gekregen had als blijk van erkenning voor zijn steun aan de republiek. Een afbeelding van zijn exemplaar dat het nummer 59 draagt, werd

afgedrukt in een boek van Gaëtan Picon over Malraux.

Picon voert het document aan als een bewijs dat André Malraux door de Spaanse communisten wel degelijk erkend werd als een echte vrijwilliger, en dat men hem niet beschouwde als een huurling. Na de burgeroorlog raakte zijn verhouding met de communisten echter vertroebeld, vooral na het sluiten van het niet-aanvals-pact tussen Duitsland en de Sovjet-Unie in 1939. De vijandigheid jegens Malraux nam alleen maar toe na de Tweede Wereldoorlog, doordat hij als minister van Cultuur was togetreden tot de regering onder president de Gaulle. Vanaf dat ogenblik werd hij door de orthodoxe communisten een verrader, een contrarevolutionair en zelfs een cryptofascist genoemd. Over 's mans kwaliteiten heeft altijd een grote controverse bestaan. Toen zijn stoffelijke resten in 1996 onder Jacques Chirac naar het Parijse Panthéon werden overgebracht, verklaarde de president niet helemaal onterecht: '*Pour moi, Malraux n'est pas un grand écrivain, mais un grand homme.*'

Tot slot

Wat heeft de zoektocht naar het diploma dat mijn grootvader kreeg nu als resultaat gehad? Twee gelijkaardige getuigschriften heb ik gevonden: één in Amerika en één in Frankrijk. Over wat medegediplomeerde Jeuge Georges gepresteerd heeft om zijn onderscheiding te krijgen, ben ik niets te weten gekomen. Over de verdiensten van André Malraux daarentegen is in de loop der jaren zo veel geschreven dat ik het nooit allemaal zou kunnen lezen, als ik dat zou willen. Er moeten meer dan veertig boeken verschenen zijn met Malraux als onderwerp. Dat hij grote verdiensten gehad heeft bij de verdediging van de Volksfrontregering in Spanje, staat buiten kijf. Hij zorgde in de beginnendagen van de burgeroorlog voor een

kortstondig overwicht aan republikeinse zijde in de lucht, en later gaf hij ruchtbaarheid aan de zaak van het Spaanse volk in het buitenland, als redenaar, als schrijver en als regisseur. Een diploma dat aan een dergelijke persoon werd gegeven, kon geen banale onderscheiding zijn. Dat is mijn eerste vaststelling.

Een tweede vaststelling is dat wij als Frans' kleinkinderen wel altijd geweten hebben dat het diploma bestond, maar dat ons nooit verteld werd waarvoor hij het had gekregen. Dat is volgens mij ook een significant gegeven. Blijkbaar lag er een verdienste aan ten grondslag die niet eenvoudig kon worden meegedeeld of doorgegeven, zelfs niet aan zijn kleinkinderen. Het communisme was in die dagen een utopie waarin mijn grootvader geloofde, en die ook voor talloze mensen werkelijk de uitzichtloosheid had verdreven⁶, de productie in de Sovjet-Unie had opgedreven en de strijd tegen het fascisme had mogelijk gemaakt – dat laatste was althans het geval in de dagen van de Spaanse Burgeroorlog. Wat wist mijn grootvader over de duistere kanten van de stalinistische periode? In hoeverre kende hij de Moskouse processen die op datzelfde moment plaatsvonden, en de verschrikkelijke werkelijkheid die erachter schuilging? Wat hoorde hij erover te weten? Welke keuzes moest hij in dat verband maken? Was het op dat moment geoorloofd om toch te kiezen voor het communisme, in naam van de doeltreffendheid in de strijd tegen het fascisme, zoals ook André Malraux die keuze had gemaakt?

Mijn zoektocht was zeker niet vruchteloos. Hij bracht mij in contact met heel interessante mensen en boeken, en wellicht ben ik nog niet aan het einde van dit verhaal.

- 1 Vluchtelingenkind uit de Spaanse Burgeroorlog.
- 2 Buitenlandse vrijwilligers die meevochten aan republikeinse zijde.
- 3 Gerald HOWSON, *Arms for Spain. The Untold Story of the Spanish Civil War*, New York: St. Martin's Press, 1999.
- 4 Zie: <http://www.acer-aver.fr>, laatst geraadpleegd op 06/05/2014.
- 5 Zie: <http://www.alba-valb.org>, laatst geraadpleegd op 06/05/2014.
- 6 Jean ELLEINSTEIN, *Histoire du phénomène stalinien*, Parijs: Grasset, 1975, p. 119: '[...] avec l'essor culturel remarquable de ces peuples jusqu'alors voués à l'ignorance, à l'alcoolisme et à la superstition'.

Bibliografie

- Chantal DE SMET, *De Vlaamse afdelingen van de Kommunistische Partij. 1921-1926. Een status quaestio-nis*, RUG, licentiaatsverhandeling, 1973.
- Robert DE VLEESHOUWER, *Henri Rolin 1891-1973. Une voix singulière, une voix solitaire*, Brussel: Éditions de l'Université de Bruxelles, 1994.
- Tania EECKHOUT, De hulp aan republikeins Spanje, uitgaande van de BWP-afdelingen Gent-Eeklo, meer specifiek de opvang van Spaanse kinderen (1936-1939). In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, (1987)1-2.
- Jean ELLEINSTEIN, *Histoire du phénomène stalinien*, Parijs: Grasset, 1975.
- Gerald HOWSON, *Arms for Spain. The Untold Story of the Spanish Civil War*, New York: St. Martin's Press, 1999.
- Dolores IBÁRRURI, *Mémoires de La Pasionaria*, Parijs: Julliard, 1964.
- Marcel LIEBMAN e.a., *Een geschiedenis van het Belgisch kommunisme, 1921-1945*, Gent: Masereelfonds, 1980.
- Paul NOTHOMB, *La rançon*, Parijs: Phébus, 2001.
- Georges ORWELL, *Saluut aan Catalonië*, Amsterdam: Atlas, 2000.
- Gaëtan PICON, *Malraux*, Parijs: Editions du Seuil, 1976.
- Hugh THOMAS, *De Spaanse Burgeroorlog*, Amsterdam: Anthos, 2006.
- Robert THORNBERRY, *André Malraux et l'Espagne*, Genève: Librairie Droz, 1977.
- Olivier TODD, *André Malraux, une vie*, Parijs: Gallimard, 2001.